

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.43>**Юлія Венгерова,***аспірант кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ТА ІНШІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ З ВИЛУЧЕННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наголошено, що розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності відрізняється певною специфікою, зумовленою обставинами та механізмом вчинення злочинних дій. Серед інших джерел доказів особливе місце у провадженнях щодо злочинів у сфері туристичної діяльності займають документи, які відіграють важливу роль, оскільки в них можуть відобразитися як обставини здійснення підприємницької діяльності, пов'язаної з туризмом, так і фінансові махінації, що свідчать про незаконні дії, у тому числі й шахрайства. Своєчасна організація і проведення слідчих (розшукових) дій, метою яких є вилучення та дослідження документальних джерел доказів, є гарантією успішного розслідування. Проте під час вилучення і дослідження документів слідчі нерідко стикаються з труднощами як процесуального, так і організаційно-тактичного характеру. Адже документи набувають форми доказів лише у разі правильного їх отримання, із дотриманням прав, свобод та законних інтересів осіб, які ними володіють, а також правильного процесуального оформлення результатів вилучення. Висвітлено проблемні питання, що виникають під час проведення слідчих дій, спрямованих на вилучення документальних джерел доказів у разі розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності.

Зазначено, що перед тим, як прийняти рішення про проведення процесуальної дії, спрямованої на отримання таких документів, необхідно вирішити ряд організаційно-тактичних питань. По-перше, постає питання про з'ясування переліку документів, в яких відображено певні юридичні факти, обставини вчинення протиправних дій, а також тих, що є знаряддям вчинення злочину. По-друге, необхідно з'ясувати дані осіб, які володіють певними документами та їх місцезнаходження, місця зберігання документів. По-третє, важливо визначити спосіб вилучення таких документів, правові підстави, а також вид їх експертного дослідження. При цьому, перелік документів, місця їх зберігання, а також коло осіб, в яких вони вилучаються, може різнитися, залежно від того, на які саме відносини було злочинне посягання.

Ключові слова: злочини, туризм, туристична діяльність, документ, обшук, тимчасовий доступ до речей та документів, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності відрізняється певною специфікою, зумовленою обставинами та механізмом вчинення злочинних дій. Серед інших джерел доказів особливе місце у провадженнях щодо злочинів у сфері туристичної діяльності займають документи, які відіграють важливу роль, оскільки в них можуть відобразитися як обставини здійснення підприємницької діяльності, пов'язаної з туризмом, так і фінансові махінації, що свідчать про незаконні дії, у тому числі й шахрайства. Своєчасна організація і проведення слідчих (розшукових) дій (далі – СРД), метою яких є вилучення та дослідження документальних джерел доказів, є гарантією успішного розслідування.

Проте під час вилучення та дослідження документів у справах даної категорії слідчі нерідко стикаються з труднощами як процесуального, так і організаційно-тактичного характеру. Адже документи набувають форми доказів лише у разі правильного їх отримання, із дотриманням прав, свобод та законних інтересів осіб, які ними володіють, а також правильного процесуального оформлення результатів вилучення.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що проблеми проведення СРД та інших процесуальних дій, спрямованих на вилучення документів, неодноразово розглядалися у наукових працях В. П. Бахіна, В. О. Коновалової, В. О. Образцова, М. І. Порубова, О. Р. Ратинова, С. М. Стахів-

ського, К. О. Чаплинського, Л. Д. Удалової та інших вчених. Проте залишається ряд дискусійних та невирішених питань щодо проведення обшуків, оглядів документів, тимчасового доступу до речей та документів під час розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності.

Метою статті є висвітлення проблемних питань, що виникають під час підготовки та проведення процесуальних дій, спрямованих на вилучення документальних джерел у процесі розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності, а також надання рекомендацій щодо найбільш ефективної організації і тактики проведення таких процесуальних дій.

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері туристичної діяльності, найпоширенішим серед усіх процесуальних дій, спрямованих на вилучення документів, виявився такий захід забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей та документів (98 % випадків). Обшук проводився рідше і склав 46 %. Практичні працівники пояснили цей факт складністю отримання ухвали про проведення обшуку у слідчого судді та відсутністю необхідності у деяких ситуаціях проведення примусового вилучення. Перед тим, як прийняти рішення про проведення процесуальної дії, спрямованої на отримання таких документів, необхідно вирішити ряд організаційно-тактичних питань. По-перше, постає питання про з'ясування переліку документів, в яких відображено певні юридичні факти, обставини вчинення протиправних дій, а також тих, що є знаряддям учинення злочину. По-друге, необхідно з'ясувати дані осіб, які володіють певними документами та їх місцезнаходження, місця зберігання документів. По-третє, важливо визначити спосіб вилучення таких документів, правові підстави, а також вид їх експертного дослідження. При цьому перелік документів, місця їх зберігання, а також коло осіб, в яких вони вилучаються, може різнитися залежно від того, на які саме відносини було злочинне посягання.

Так, у розслідуванні злочинів, пов'язаних з відкриттям та веденням підприємницької діяльності (туристичної, у сфері готельно-ресторанного бізнесу) всупереч нормам закону, основну роль відіграють ліцензійні, статутні й фінансові документи, бухгалтерський облік та статистична звітність.

Обставини ведення туристичного бізнесу, що включає в себе й надання послуг з перевезення, екскурсійних послуг та послуг із ресторанно-готельного обслуговування, відо-

бражаються у таких документах: 1) накази та розпорядження суб'єктів підприємництва; 2) копії актів ревізій та перевірок; 3) бухгалтерські рахунки, накладні, журнали обліку; бухгалтерський баланс, квитанції, заяви на відкриття рахунків, журнал платіжних документів, журнал реєстрації надходжень на поточний рахунок, платіжні доручення; 4) документи обліку і звітності; 5) документи з охорони праці на підприємстві та щодо продовольчої безпеки; 6) блокноти, книги, аркуші із чорновими нотатками, в яких відображаються особливості ведення господарської діяльності; 7) договори на туристичне обслуговування; 8) агентський договір про надання послуг з реалізації туристичного продукту туроператора; 9) договори надання туристичних послуг з іншими суб'єктами підприємницької діяльності (проживання, перевезення, екскурсійного обслуговування); 10) документи про проведення перевірки технічного стану і обов'язкового технічного контролю, технічних оглядів та ремонту транспортних засобів, акти виконаних робіт; звіти з питань діяльності підприємства з перевезення небезпечних вантажів; 11) фінансові документи, що відображають господарські операції у напрямі готельного обслуговування; 12) фінансові документи, що відображають господарські операції підприємств ресторанного господарства; 13) електронні документи та їх копії на письмових документах тощо.

У разі вчинення шахрайських дій з боку як справжніх, так і фіктивних суб'єктів туристичної діяльності, шахрайські дії можуть відображатися в таких документах: 1) реєстраційні й установчі документи туристичного підприємства; 2) фінансові та бухгалтерські документи; 3) бланки страхових компаній, страхові поліси; 4) договори зі споживачами туристичних послуг, з партнерами; 5) підроблені документи для виїзду за кордон; підроблені паспорти; підроблені ваучери на проживання у готелях; 6) проїзні документи, електронні квитки; 7) товарні чеки, розрахункові квитанції, касовий чек; 8) рекламні буклети, каталоги, вивіски; 9) електронні документи (інформація з веб-сайту, переписка між суб'єктами туристичної діяльності та туристами, дані електронних реєстрів) та ін.

У разі незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, здобутків туристичного продукту, розробленого певним суб'єктом туристичної діяльності, джерелом доказів можуть бути: фальсифіковані патенти; паперові та електронні документи, що відображають дизайн, візитку; складники чужого туристичного

продукту; маркетингові програми; підроблені договори франчайзингу.

У документах можуть відобразитися й злочинні дії, вчинені під «прикриттям туризму». Це, наприклад, стосується тих випадків, коли для здійснення злочинної діяльності створюються юридичні особи – туристичні підприємства тощо, які на підставі легальної туристичної візи переправляють осіб за кордон із метою подальшої їх трудової, сексуальної експлуатації, контрабанди культурних цінностей, наркотичних засобів, зброї та боєприпасів тощо.

Як справедливо наголошує К. Кравченко, питання проведення обшуку на «фіктивному підприємстві» є проблемним. Прогалиною в чинному законодавстві є те, що всі СРД, у тому числі й обшуки, проводяться щодо окремих фізичних осіб, які можуть бути залучені до діяльності зазначених юридичних осіб, але не безпосередньо юридичних осіб. Тобто ситуація фактично ускладнюється необхідністю доведення причетності конкретних фізичних осіб до діяльності фіктивних фірм, під прикриттям яких вчиняються різноманітні злочини, обґрунтування підстав проведення обшуку у їхніх приміщеннях тощо [1, с. 251]. До того ж А. М. Багмета наголошує, що проведення обшуків в офісних приміщеннях ускладнюється наявністю великої кількості приміщень, які необхідно досліджувати. У зв'язку з цим у ході підготовки до обшуку доцільно зібрати інформацію про розташування цих приміщень, шляхи підходу та відходу, внутрішню обстановку, наявність охорони та оснащення [2]. При цьому слід мати на увазі, що у значних за обсягом приміщеннях працює значна кількість осіб, які можуть не мати жодного стосунку до кримінального правопорушення. Натомість І. Вегера переконана, що незважаючи на те, що такі особи не мають чітко визначеного процесуального статусу у конкретному кримінальному провадженні під час проведення СРД, необхідно забезпечити таким особам надання правової допомоги відповідно до статті 59 Конституції України. Відмова ж слідчого, прокурора у допуску адвоката до участі в обшуку обмежує конституційне право особи на правову допомогу й у такий спосіб позбавляє її конституційних гарантій [3, с. 144].

Як показали результати опитування практичних працівників, певні проблеми з цим справді є. Зокрема, 67 % респондентів заявили, що адвокати, намагаючись відстояти права підзахисних осіб, які є учасниками обшуку, нерідко перевищують свої функції і перешкоджають проведенню цієї СРД. Серед проблем обшуку опитувані

також вказали на поширення ситуацій, коли раптово виникає необхідність вилучення предметів та документів, які не були зазначені в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку, але у ході пошукових дій з'ясувалося, що вони також мають доказове значення у кримінальному провадженні.

У п. 7 ст. 234 КПК України окреслені обов'язкові вимоги вказувати у клопотанні про проведення обшуку індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням. Водночас законодавець передбачив і випадки, коли раптом під час обшуку виявляються речі та документи, що не вказані в переліку. Зокрема, вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном [4]. Однак слідчому необхідно уважно ставитися до строків подачі клопотання до слідчого судді, щоб не втратити доказову інформацію, яка міститься у вилучених документах.

Ще досить поширеною проблемою обшуку є його проведення на об'єктах, де тимчасово проживають (для офісів – працюють) не їх власники, а інші особи (орендарі, родичі власника, друзі). У цьому аспекті виникає питання: кого вказувати в ухвалі – власника чи користувача приміщення, в якому проводиться обшук. Так, 63 % практичних працівників, які брали участь у проведенні обшуків, надали відповідь, що вони вказували в ухвалі на проведення обшуку житла чи іншого володіння законного власника, навіть якщо фактично цим житлом (приміщенням) користуються інші особи. Натомість 27 % респондентів відповіли, що в ухвалі доцільно писати осіб, які фактично володіють житлом (приміщенням), а не власників. І всього 10 % респондентів акцентували увагу, що вони вказують володільців житла (приміщення), але за обов'язкової умови наявності документів, що засвідчують факт такого володіння (наприклад, договір оренди).

Проаналізуємо норми закону. Відповідно до ч. 1 ст. 235 КПК України, ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи [4]. У свою чергу, у ст. 397 ЦК України визначено, що особа, яка фактично користується майном, незалежно від того, чи є ця особа власником майна, є володільцем. При цьому право володіння виникає на підставі договору з власни-

ком або особою, якій майно було передане власником [5]. Із цього виходить, що власник житла (приміщення) не має права надавати дозвіл на обшук тієї частини житла (приміщення), яку орендує інша особа. Але це володіння повинно бути доведено юридично посвідчувальними документами.

Щодо вилучених об'єктів слід зазначити, що під час обшуків у процесі розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності переважно вилучалися: паспорти громадян України (як справжні, так і підроблені) (15 %), закордонні паспорти (15 %), страхові поліси (17 %), рекламні буклети (87 %), бланки договорів (66 %), установчі документи (87%), записи і схеми про злочинні дії (17 %), печатки й штампи (як справжні, так і підроблені) (32 %), кліше підписів (14 %), документи про фінансову діяльність туристичного підприємства (96 %), відомості внутрішнього контролю та управлінська звітність туристичного підприємства (87 %).

Разом із тим, як показав аналіз кримінальних проваджень, у разі проведення обшуку, особливо підприємств туристичного бізнесу, найчастіше виникає необхідність у вилученні електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку (98 %). Така необхідність спричинена тим, що сьогодні суб'єкти господарювання, у тому числі суб'єкти туристичної діяльності, у своїй фінансово-господарській діяльності активно використовують комп'ютерну техніку.

Згідно з п. 2 ст. 168 КПК України, під час обшуку, огляду можна тимчасово вилучити електронні інформаційні системи або їх частини, мобільні термінали системи зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження. Натомість це дозволяється лише у разі, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду. При цьому слід звернути увагу, що законодавець забороняє тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, за винятком випадків, коли їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження або якщо такі об'єкти отримані в результаті вчинення кримінального правопорушення чи є засобом або знаряддям його вчинення, а також якщо доступ до них обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. У разі необхідності слідчий чи прокурор здійснює копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомуні-

каційних системах, їх невід'ємних частинах. Копіювання такої інформації здійснюється із залученням спеціаліста [4].

Натомість у цьому розрізі постає питання: чи можна буде використовувати надалі не сервісне обладнання, а електронні копії як докази у справі. З цього приводу слід погодитися з О. Бургай у тому, що електронна інформація, отримана шляхом копіювання з відповідного пристрою, стає «електронним доказом», якщо її процесуальне оформлення здійснене у визначеному порядку. Вона має бути закріплена на відповідних носіях, що вказується у протоколі із зазначенням технічних засобів та програм, за допомогою яких здійснювалося копіювання такої інформації. Під час копіювання електронної інформації обов'язково має проводитися відеозапис із зазначенням технічних засобів, які використовувалися для його проведення [6]. Звідси постає питання і щодо оцінки на предмет допустимості матеріалів фото- відеозйомки злочинної події. Як свідчать матеріали кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері туристичної діяльності, інформація, що міститься на таких носіях, може допомогти встановити низку фактів, послідовність злочинних дій, причетність осіб до факту вчинення злочину, час вчинення злочинних дій. Отримати такі матеріали можна у різний спосіб: шляхом тимчасового доступу до речей та документів (ст. 159 КПК), шляхом проведення НСРД (ч. 1 ст. 256 КПК); у ході обшуку (ст. 234 КПК) тощо. Право на добровільне надання таких матеріалів потерпілою особою на підтвердження своєї заяви передбачено й у ст. 56 КПК.

Натомість слід погодитися з Н. В. Павловою, що звуко-, відеозапис, матеріали фото-зйомки можуть розглядатися як документ, у тому числі і як джерело доказу за умови дотримання певних процесуальних вимог. Проте допустимість доказів, отриманих із використанням засобів звуко-, відеозапису та фотозйомки, викликає низку суперечок, і суд може не взяти до уваги такі матеріали, виявивши, що вони здобуті з порушенням визначеної законом процедури, без згоди певних осіб, із порушенням їхніх прав, свобод та законних інтересів [7, с. 264].

Наприклад, якщо до матеріалів кримінального провадження потерпілим будуть надані матеріали прихованого фото-, відеозапису номерів готелю (якщо вони в них не проживають); фото-, відеозапису підсобних приміщень ресторану, готелю; кабінетів володільця ресторану, адміністрації готелю; офісу туристичного оператора тощо у разі, якщо відеоспостереження проводиться без згоди осіб, які є володільцями цих об'єктів,

таке відеоспостереження вважатиметься недопустимими, а матеріали не є допустимими як докази у провадженні.

Вказаний перелік документів можна вилучити під час обшуку і тимчасового доступу до речей та документів, іноді – через проведення НСРД. Найчастіше місцями вилучення у провадженнях щодо злочинів у сфері туристичної діяльності є: 1) приміщення виконавчих комітетів міських та районних рад (з питань видачі свідоцтва про реєстрацію туристичного підприємства); 2) податкова адміністрація; 3) страхові компанії; 4) офіси туристичних агентств і туристичного оператора (як фіктивні, так і справжні); 5) приміщення адміністративно-управлінських служб туристичних підприємств (готелів, ресторанів); 6) приміщення господарчого призначення туристичних підприємств та планово-економічних відділів; 7) кабінет директора і його заступників; 8) кабінети служби безпеки туристичних підприємств; 9) рекламно-інформаційні компанії, органи ліцензування; 10) банківські установи, підприємства транспортного зв'язку та ін.

Здебільшого документи, що знаходяться у вищевказаних місцях, можна отримати тимчасовим доступом до речей та документів на підставі судового рішення. Між тим, як наголошує Г. А. Матусовський, обшук із метою вилучення документів проводиться, коли є інформація про приховування документів або в разі відмови керівника чи головного бухгалтера чи іншого суб'єкта господарювання добровільно видати документи [8, с. 210]. У 23 % випадків обшук проводився за місцем проживання керівників підприємства, що здійснює туристичну діяльність, та осіб, які відповідають за фінансові операції підприємства. У 9 % випадків обшуки проводилися за місцем проживання їхніх родичів та знайомих.

Висновки

Отже, документи у провадженнях щодо злочинів у сфері туристичної діяльності відіграють важливу роль, оскільки в них відображаються як обставини здійснення підприєм-

ницької діяльності, пов'язаної з туризмом, так і фінансові махінації, що свідчать про незаконні дії, у тому числі й шахрайства. Серед СРД та інших процесуальних дій, спрямованих на вилучення документів, найпоширенішими є обшук та тимчасовий доступ до речей та документів. Проведення вказаних процесуальних дій під час розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності супроводжується низкою труднощів як процесуального, так і організаційно-тактичного характеру. Тому володіння правоохоронними органами інформацією щодо основних прийомів, методів та способів проведення обшуку та тимчасового доступу до речей та документів, а також специфіки злочинів зазначеного виду, сприятимуть успіху.

Список використаних джерел:

1. Кравченко К. Тактика проведення обшуків під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 2. С. 249-253.
2. Багмета А.М. Особенности выявления, раскрытия и расследования рейдерских захватов имущественных комплексов : учебно-методическое пособие / под ред. А.М. Багмета, В.В. Бычкова. Москва, 2014. 227 с.
3. Вегера І. Проблемні питання участі адвоката у проведенні обшуку. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 7. С. 144-147.
4. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 02.11.2020).
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
6. Бургай О. Носії речових доказів. *Закон і бізнес*. 2020. URL: https://zib.com.ua/graphics/logotype_zib_small_ua.gif. (дата звернення: 01.11.2020).
7. Павлова Н.В. Оцінка на предмет допустимості як доказів матеріалів фотозйомки, звуко-відеозапису події злочину. *Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 262-271.
8. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. С. 210.

Yuliia Venherova. Investigative (surveillance) and other procedural actions for withdrawing documental evidence sources when investigating crimes in tourism

It is emphasized that the investigation of crimes in the field of tourism differs in certain specifics due to the circumstances and mechanism of criminal acts. Among other sources of evidence, a special place in criminal proceedings in the field of tourism is occupied by documents that play an important role, as they may reflect both the circumstances of business activities related to tourism, and financial fraud, indicating illegal actions, including fraud. Timely organization and conduct of investigative (search) and other procedural actions, the purpose of which is to extract and investigate documentary sources of evidence, is a guarantee of a successful investigation. However, during the seizure and examination of documents in cases of this category, investigators often face difficulties of both procedural and organizational and tactical nature. After

all, documents take the form of evidence only in the case of their proper receipt, in compliance with the rights, freedoms and legitimate interests of persons who possess them, as well as the correct procedural design of the results of seizure. The problematic issues and difficulties that arise during the preparation and conduct of investigative (search) and other procedural actions aimed at removing documentary sources of evidence in the investigation of crimes in the field of tourism are highlighted.

It is noted that before making a decision on the procedural action aimed at obtaining such documents, it is necessary to resolve a number of organizational and tactical issues. First, there is the question of clarifying the list of documents that reflect certain legal facts, the circumstances of the commission of illegal acts, as well as those that are instruments of the crime. Secondly, it is necessary to find out the data of persons who possess certain documents and their location, place of storage of documents. Third, it is important to determine the method of seizure of such documents, the legal basis, as well as the type of their expert examination. At the same time, the list of documents, their places of storage, as well as the range of persons from whom they are seized, may differ, depending on what kind of relationship was a criminal encroachment.

Recommendations on the most effective organization and tactics of such procedural actions in proceedings of this category are given.

Key words: crimes, tourism, tourist activity, document, search, temporary access to things and documents, investigative (search) actions.

